

רקע עיוני למורים בהקשר להוראת הציר : משפחות ויישובים בראי תולדות ארץ ישראל

מבוא

במסגרת לימוד ההיבט ההיסטורי מוצגים להלן עיקרי התכנים שמהווים רקע לפיתוח המודולות שבציר זה **משפחות ויישובים בראי תולדות ארץ ישראל** (יהודיים, ערביים ודרוזיים).

פירוט התכנים והעובדות ברקע העיוני מהווה מסגרת התייחסות בלבד לבניית יחידות ההוראה-למידה. בבואם לעצב את יחידות ההוראה-למידה יפעילו המורים שיקולי דעת לגבי התאמת התכנים לדרגת הגיל ולמאפייני אוכלוסיית הלומדים בבית ספרם וביישובם. מידע מפורט ממקורות כתובים ואור-קוליים אחרים ייבחר על ידי המורים*.

התכנית מוצגת בשלושה מסלולים:

- מסלול א - משפחות ויישובים יהודיים בראי תולדות היישובים היהודיים בארץ ישראל
- מסלול ב - משפחות ויישובים ערביים בראי תולדות היישובים הערביים בארץ ישראל
- מסלול ג - משפחות ויישובים דרוזיים בראי תולדות היישובים הדרוזיים בארץ ישראל.

כדי ליצור **מכנה משותף לכלל הלומדים** משולבים בכל אחד מהמסלולים שנוכרו לעיל, סוגיות ותכנים מהסיפורים של תולדות היישובים האחרים. שילוב זה מובא ברצף הטקסט אך באות שונה, כדי שניתן יהיה להבחין בו בבירור. המטרה היא שכל קבוצה תכיר את הקבוצה האחרת.

* רשימת ספרי עיון מפורטת בביבליוגרפיה שבסוף התכנית.

משפחות ויישובים יהודיים בראי תולדות ארץ ישראל

הלימוד על תולדות משפחות ויישובים, על החברה היהודית בישראל וההכרה במפעל הראשונים מחזק את הזהות ואת תחושת השייכות של הלומדים לסביבתם, למפעל הציוני ולמדינת ישראל.

- הלימוד במסלול זה מתמקד בסיפורים על אודות אירועים מרכזיים, שהובילו להקמת מדינת ישראל, לעיצובה ולהתבססותה בעשור הראשון.
- הלימוד יתייחס לאירועים שבאו לידי ביטוי במשפחות הלומדים, ביישוב שלהם ובסביבתו וביישובים אחרים - אירועים שהייתה להם השפעה על אורח החיים ועל תהליכים חברתיים ומדיניים בטווח הקרוב ובטווח הרחוק.
- הלימוד בזיקה למרחב הכלל-ארצי (לאומי) יבוא לידי ביטוי בהקשרים אחדים: יתייחס ליישוב הישן שהיה בארץ; יתמקד סביב סיפורי העולים והעליות לארץ ותרומתם לעיצוב העם והמדינה ולביסוסם; יתמקד סביב אירועים הקשורים בהקמת מדינת ישראל, כפי שהם באים לידי ביטוי בסיפורי פרטים, בסיפורי קבוצות ובסיפורי אתרים ומקומות.
- כל עלייה וכל קבוצת עולים שהגיעו לארץ המשיכו את מעשי אלה שקדמו להם, ותרמו את תרומתם הייחודית בהיותם חלק מהמפעל הציוני.
- העלייה לארץ נמשכת עד היום ותימשך גם בעתיד.
- הלימוד על הקמת מדינת ישראל מקשר בין רצף העליות עד להכרזת המדינה לבין העלייה הגדולה שהגיעה לאחר הקמתה. הקמת מדינת ישראל היא אבן יסוד לחינוך בהווה ולחיים בעתיד, ולכן עלינו להתייחס לסוגיות אחדות בהקשר זה.

העולים לארץ בעליות הראשונות תרומת העולים בעליות הראשונות בשלהי השלטון העות'מאני לעיצוב החיים בארץ. העלייה הראשונה והעלייה השנייה (1881-1918)

מה הייתה המציאות בארץ ישראל בראשית ימי העליות?*

- הארץ הייתה נתונה תחת השלטון העות'מאני, שהגביל את התושבים בתחומי חיים שונים, כגון: בנייה, הגירה והתיישבות.
- האוכלוסייה בארץ הייתה מורכבת מקבוצות שונות: יהודים אנשי "היישוב הישן" (חלקם היו ספרדים וחלקם אשכנזים), שחיו בארבע ערי הקודש: ירושלים, חברון, צפת, טבריה; הערבים (חלקם נוצרים ורובם מוסלמים וביניהם בדווים) היו רוב בארץ; הדרוזים היו מיעוט. רוב הערבים והדרוזים חיו בכפרים וחלקם חיו בערים. הבדווים היו רועי צאן נוודים למחצה, שעסקו גם בחקלאות ומלאו, בן השאר, תפקידי שמירה אצל השליטים העות'מאנים.
- באורח החיים של היהודים (בחיי היום-יום ובתעסוקות) באו ליד ביטוי ערכים של חברה מסורתית.
- בשלהי המאה התשע עשרה יצאו תושבים מהעיר העתיקה בירושלים ובנו שכונות חדשות מחוץ לחומות. רוב השכונות שנבנו היו יהודיות, ונבנו גם שכונות נוצריות ומוסלמיות.
- לצד היהודים שיצאו מהעיר העתיקה, חיו בשכונות יהודים שעלו לארץ מן התפוצה.

מה היו המניעים לעלייה לארץ ולהתיישבות בה?

- כמיהה, געגועים ותחושת קשר לארץ ישראל הנובעים מהזיכרון הקולקטיבי של העם היהודי, שנשמרו לאורך כל שנות הגלות.
- חזון ציוני - הקמת מדינה יהודית, שבה יוקמו יישובים יהודיים, שישנו את המבנה התעסוקתי, אשר יהווה בסיס לחברה חדשה של עובדי אדמה, עובדי כפיים בעיר ובכפר - חברה המספקת את צורכי תושביה.
- בריחה מתופעות אנטישמיות ומסכנות קיומיות בגולה.

מי היו העולים לארץ ומה אפיין אותם?

- רוב העולים הגיעו ממזרח אירופה. ביניהם היו צעירים והיו בעלי משפחות.
- קבוצות של עולים הגיעו לארץ מתימן, מארצות האיסלאם ומהקווקז.

אילו צורות התיישבות ייסדו העולים? מה היה הייחוד של כל אחת מהן?

- צורות ההתיישבות החדשות, שהוקמו על ידי העולים, היו ביטוי של התקופה ושל האידיאולוגיה: **המושבה** היוותה את דגם היסוד של ההתיישבות החקלאית בתקופת העלייה הראשונה; **הקבוצה והקיבוץ** היוו דגם של התיישבות שיתופית; **העיר תל אביב** - העיר העברית הראשונה שיקפה את הרצון לצאת מיפו שרוב תושביה היו ערביים, כדי לבנות מקום למגורים - עיר גנים - ליהודים בעיר שתושביה יהיו יהודים ויהיו מאיכות חיים ומעצמאות. ראוי להעיר כי היהודים רכשו את הקרקעות להקמת היישובים מבעליהן הערביים בכסף מלא, ובהם גם העיר העברית תל אביב.
- בכל אחת מצורות ההתיישבות התפתחו מסגרות חברתיות-תרבותיות-כלכליות ואורח חיים ייחודי לה. הארגון המרחבי של היישובים תאם את התפיסה האידיאולוגית.
- ההסתדרות הציונית שהוקמה בשלהי המאה התשע עשרה, תמכה תחילה ב"ציונות מדינית דיפלומטית". לאחר מותו של הרצל היא פנתה יותר ל"ציונות מעשית" בארץ ישראל - ברכישת קרקעות ובהקמת יישובים ומוסדות.

* שילוב התכנים יבוא לידי ביטוי ביישובים ובמקומות שהוקמו בשלהי המאה התשע עשרה או בראשית המאה העשרים, שסביבתם של הלומדים קרובה אליהם.

מה היה חלקם ומה הייתה תרומתם של העולים לעיצוב התרבות והחינוך בארץ?

- כתוצאה ממאבק של פועלי העלייה השנייה ליצירת חברה חדשה, שבה יהודים יהיו עובדי אדמה נקבע המעמד של הפועלים העבריים. הוקמו ארגוני שמירה יהודיים - "בר גיורא" ו"השומר".
- הקרן הקיימת לישראל - הקרן הלאומית - רכשה קרקעות עבור ההתיישבות בארץ.
- החלה התפתחות בתחום המדע והטכנולוגיה, החינוך והתרבות: הוקמו בתי ספר מודרניים, התפתחה התרבות העברית והשפה העברית הפכה להיות השפה המדוברת והכתובה, הוקמו בתי ספר תיכוניים ביפו, בתל אביב, בירושלים ובחיפה. הונחה אבן הפינה לטכניון בחיפה.
- רוח התקופה באה לידי ביטוי ביצירה האמנותית: בזמר, בציור ובספרות.

סוגיות ותכנים בתולדות היישובים הערביים

לבתי הספר הממלכתי והממלכתי דתי

- רוב התושבים בארץ היו ערבים, שחיו בעיקר בכפרים והתפרנסו מחקלאות, בעיקר מגידולי שדה (פלחה) ומגידול בעלי חיים. חלקם חיו בערים והתפרנסו בעיקר ממתן שירותים, מסחר ומלאכה לכפריים. יחס השלטונות העות'מאנים לתושבים הערביים היה קשה

סוגיות תכנים בתולדות היישובים הדרוזיים

לבתי הספר הממלכתי והממלכתי דתי

- בארץ חיה קהילה דרוזית. רובם חיו בכפרים וקיימו אורח חיים מסורתי-דתי.

עולים לארץ בתקופת השלטון הבריטי (1918-1948)

מה הייתה המציאות בארץ ישראל?

- במלחמת העולם הראשונה כבשו הבריטים את הארץ מידי השלטון העות'מאני.
- ממשלת בריטניה קיבלה את ארץ ישראל כארץ מנדט כדי ליישם את הצהרת בלפור שניתנה על ידה בשנת 1917, המבטיחה הקמת בית לאומי-יהודי בארץ ישראל.
- השלטון הבריטי תרם רבות לפיתוח הארץ. הבריטים הקימו ובנו תשתיות ברחבי הארץ, כגון: נמל חיפה, שדה התעופה בלוד, רשת כבישים ומסילות ברזל, בתי הזיקוק במפרץ חיפה, וכן נבנו בתי חולים במקומות שונים.
- יחד עם זאת, השלטונות הגבילו, מתחילת ימי המנדט, את חופש העלייה לארץ, את מתן היתרי העלייה לארץ, את גידול היישוב היהודי ואת הפעילות של כוח המגן היהודי. הגבלות אלו הצטברו והתחזקו בעיקר בשנת 1939, עם הפעלת מדיניות "הספר הלבן".
- הנהגת היישוב היהודי התנגדה להגבלות שהבריטים הטילו על היישוב ועל האוכלוסייה היהודית בארץ וכן על העולים לארץ. הגבלות אלו השפיעו על גורלם של יהודים רבים באירופה בתקופת עליית השלטון הנאצי. שליחים של היישוב היהודי בארץ פעלו במקומות שונים בעולם להבאת יהודים לארץ ישראל.
- עליית היהודים לארץ, והקמת הבית הלאומי-היהודי בארץ ישראל עוררה את התנגדותם של הערבים. במשך השנים התגברו העימותים בין החברה הערבית לבין החברה היהודית.
- בתקופת המנדט (השלטון הבריטי) עלו לארץ - ברשות ובלא רשות - כחצי מיליון יהודים.

1. העלייה השלישית (1919-1923)**מי היו העולים לארץ?**

- רבים מהעולים היו חלוצים, שהגיעו ממזרח אירופה, בעקבות חזון ציוני ובעקבות פרעות וגילויי אנטישמיות בארצותיהם. חלקם היו חברי תנועות נוער ומפלגות ציוניות.

מה הייתה תרומתם ליישוב ולפיתוח הארץ?

- העולים החלוצים המשיכו את מעשי הראשונים. הוקמו קיבוצים, מושבים ומושבות נוספות. כמו כן הגדילו העולים את המושבות הוותיקות ואת הערים ובראשן את תל אביב.
- החלוצים המשיכו בבניית המפעל הציוני: הם סללו כבישים, ייבשו ביצות והכשירו את הקרקע. במושבות ניטעו רבבות דונם של פרדסים, ובערים הונחו היסודות למלאכה ולתעשייה.
- ההווי של החלוצים - סוללי הכבישים - בא לידי ביטוי בזמר ובסיפורים.
- העיר **תל אביב** התחילה להתפתח ונפרדה מיפו.

סוגיות ותכנים בתולדות משפחות ויישובים ערביים**לבתי הספר הממלכתי והממלכתי דתי**

- בעקבות הצהרת בלפור ובהמשך לתחילת השלטון הבריטי החלה התנגדות של האוכלוסייה הערבית לשלטון הבריטי בתחומי ארץ ישראל.
- ראשית ההתנגדות באה לידי ביטוי בעיקר בכפרים.

2. העולים לארץ עד הקמת מדינת ישראל**העלייה הרביעית, העלייה החמישית וההעפלה לארץ, (1924-1948)****באיזה אופן ביססו העולים את מעשי אלה שקדמו להם והמשיכו במפעלם?**

- ההתיישבות החקלאית והעירונית יצרה רצף התיישבותי בשרון ובעמק יזרעאל. נחנכו הטכניון בחיפה והאוניברסיטה העברית בירושלים.
- בשנות השלושים הגיעו עולים מאירופה (לרבות רבבות מגרמניה), וכן מתימן, יוון ועוד. חלקם הביא אתו הון וידע אקדמי מקצועי. הם ביססו את ענפי התעשייה והמלאכה, את המסחר ואת הפרדסנות. במקביל נמשכה בהיקף רחב יותר ההתיישבות החקלאית ברחבי הארץ.
- מספר היישובים היהודים הוכפל: הוקמו מושבים וקיבוצים והמושבות גדלו והתפתחו.
- הוקמו יישובי "חומה ומגדל" כתשובה למצב הביטחוני שהיה בארץ. יישובי חומה ומגדל השפיעו על גבולות ההתיישבות בארץ.
- פותחו משאבים טבעיים וענפי כלכלה כגון: חשמל, מפעלי האשלג.
- בשנות הארבעים נמשכה תנופת ההתיישבות, ובמיוחד הושם הדגש על יישוב הנגב והגליל. בשנת 1947 הגיע מספר היישובים היהודים בארץ ישראל ל-300, בהשוואה ל-50 בהתחלת ימי השלטון הבריטי.
- הערים גדלו: בחיפה היהודים היו לרוב; תל אביב גדלה לכרך ונבנה בה הנמל. הוקמו מוסדות ציבור ומפעלי תרבות כמו: תאטראות, מוזאון, התזמורת הפילהרמונית והאופרה, העדלידה והמכבייה.
- מאפיינים של רוח התקופה באו לידי ביטוי בתחומי האמנויות השונות: בספרות ובשירה, במוזיקה ובזמר, בציור, בפיסול ובארכיטקטורה, בתאטרון ובספורט.
- ההעפלה (העלייה הבלתי-ליגלית) התחילה כבר בשנות השלושים והגיעה לשיאה אחרי מלחמת העולם השנייה (1945-1947). הגיעו כ-120 אלף מעפילים: רובם ניצולי שואה שהגיעו בדרך הים מאירופה, והשאר, הגיעו מארצות ערב בדרך היבשה.

סוגיות ותכנים בתולדות משפחות ויישובים ערביים

לבתי הספר הממלכתי והממלכתי דתי

- היישוב הערבי גדל בעיקר בעקבות ריבוי טבעי ובחלקו ממהגרים שהגיעו לארץ מסוריה ומלבנון. יישובים ערביים רבים התרחבו, אך לא הוקמו יישובים חדשים.
- ביישובים הערביים הייתה פריחה כלכלית. בכפרים התפתחה מערכת חינוך.
- העליות לארץ ורכישת קרקעות על ידי היהודים נתקלו בהתנגדות מצד הערבים, והחל העימות בינם לבין היהודים.
- הבריטים פעלו ביד קשה נגד הזרם שביטא שאיפות לאומיות ביישוב הערבי.
- יחס הערבים לבריטים היה אמביוולנטי: מחד - הם הגבירו את הפיתוח הכלכלי ורמת החיים של הערבים עלתה, מאידך - בעיני הערבים נחשבו הבריטים שלטון זר התומך ביישוב היהודי

העלייה הגדולה לאחר הקמת מדינת ישראל (1948-1951 ואילך)

1. הקמת מדינת ישראל

- ביום כ"ט (29) בנובמבר 1947 החליטה עצרת האומות המאוחדות, בהסכמת רוב מדינות העולם, על תכנית החלוקה של ארץ ישראל לשתי מדינות - מדינה ליהודים ומדינה לערבים ואזור בין-לאומי בירושלים ובסביבתה.
- המנהיגות היהודית קיבלה את התכנית, ואילו המנהיגות הערבית לא הסכימה לקבל אותה ופתחה במאבק שהוביל למלחמה בכל רחבי הארץ.
- לאחר יציאת הבריטים מהארץ נפתחו שעריה לעולים יהודים מכל העולם. חלק ניכר מהם היו פליטים ניצולי שואת אירופה.
- ביום ה' באייר תש"ח, 14 במאי 1948, הכריז דוד בן גוריון על הקמת מדינת ישראל - מדינת העם היהודי - מדינה שבה העם היהודי יוכל לחיות חיים חופשיים ולקיים בה אורח חיים יהודי-דמוקרטי, כפי שכתוב במגילת העצמאות.
- צבאות של חמש מדינות ערביות פלשו למדינת ישראל. ה"הגנה" וצה"ל - צבא הגנה לישראל - שצמח ממנה וכן תושבי היישובים נלחמו בהם ובלמו את התקפותיהם. חברי הארגונים אצ"ל - ארגון צבאי לוחם, ולח"י - לוחמי חירות ישראל - הצטרפו לצה"ל עם הקמתו.
- היו יישובים יהודיים ואנשים שעמידתם בקרב ואופן לחימתם היו לסמל (כגון: מחלקת הל"ה, יישובי גוש עציון, לוחמים בקיבוצים נגבה, דגניה ואחרים, התושבים הנצורים בירושלים ואנשי השיירות שעלו לירושלים הנצורה דרך שער הגיא).
- במלחמה נהרסו יישובים ונהרגו אנשים רבים ברחבי הארץ, הן ביישובים ובאוכלוסייה היהודית והן ביישובים ובאוכלוסייה הערבית.
- המלחמה גרמה לעזיבת תושבים ערבים רבים ולגירוש תושבים מיישוביהם. לא כל התושבים עזבו את הארץ, היו תושבים ערבים שנשארו ביישוביהם או עברו ליישובים ערביים בסביבה. אלו שעזבו את הארץ היו לפליטים. רבים מהם הגיעו לארצות ערב השכנות וכן לשטחים שנכבשו בידי ירדן (הגדה המערבית) ולשטחים שנכבשו בידי מצרים (רצועת עזה). הם שוכנו שם במחנות פליטים.
- המלחמה הסתיימה ונחתמו הסכמי שביתת נשק בין מדינת ישראל לבין ארבע מדינות ערב: מצרים, ירדן, לבנון וסוריה.

סוגיות ותכנים בתולדות משפחות ויישובים ערביים

לבתי הספר הממלכתי והממלכתי דתי

- המלחמה ב 1948 הייתה ליהודים מלחמת עצמאות ואילו הערבים מתייחסים אליה כאל נִקְבָּה - מלחמת אסון, אובדן והשפלה.
- המלחמה התנהלה בין צבאות ממדינות ערביות ואוכלוסיית תושבים ערבית לבין צבא ההגנה לישראל המתהווה ותושבי היישובים היהודים
- ערביי ישראל טוענים שמדינות ערב הצטרפו למלחמה מתוך סיבות פוליטיות במדינותיהם והשתתפותם הייתה חלקית.
- המלחמה, הניצחון הישראלי וכיבוש של שטחים ויישובים שהיו של ערבים גרמו לכמה עובדות: בריחת תושבים ערבים מיישוביהם מפחד המלחמה, גירוש תושבים מיישוביהם מחוץ לגבולות ישראל או העברתם ליישובים אחרים, אובדן בנפש וברכוש. פליטים רבים ברחו מארץ ישראל והגיעו לארצות הערביות השכנות וכן לשטחים שכבש צבא ירדן (הגדה המערבית וירושלים המזרחית), ולשטחים שנכבשו על ידי מצרים (רצועת עזה). רובם שוכנו שם במחנות פליטים.
- התושבים הערבים שנשארו לאחר המלחמה בתחומי מדינת ישראל קיבלו אזרחות ישראלית

סוגיות תכנים בתולדות משפחות ויישובים דרוזיים

לבתי הספר הממלכתי והממלכתי דתי

- עם ההכרזה על הקמת מדינת ישראל הכריזו הדרוזים על תמיכתם במדינה ועל נאמנותם לה. הם קיבלו אזרחות ישראלית.

2. העלייה הגדולה מכל קצווי תבל (העלייה השישית)

- ערב הקמת מדינת ישראל מנה היישוב היהודי בארץ כ-650,000 נפש. במהלך שלוש שנים וחצי הכפילה האוכלוסייה היהודית את מספרה. בסך הכול הגיעו לארץ בעלייה הגדולה בין השנים 1948-1951 כ-700,000 עולים לעומת 550,000 עולים שהגיעו לארץ משנת 1882 עד הקמת המדינה (תקופה של 66 שנים).
- למדינה החדשה הגיעו עולים ופליטים רבים מכל העולם: מחציתם פליטים מארצות אירופה - ניצולי השואה. מחציתם עולים ובהם פליטים מארצות ערביות - באסיה ובצפון אפריקה.

כיצד נקלטו העולים החדשים במדינה הצעירה?

- ראשית קליטתם של העולים הייתה במחנות עולים ובמעברות - בדיר ארעי (באוהלים, בצריפים, בפחונים ובבדונים). העולים התחילו לעבוד למחייתם באופן הדרגתי (בדרך כלל בעבודות יזומות על ידי המדינה).
- המדינה והסוכנות היהודית סיפקו לעולים את צורכיהם הבסיסיים מייד עם הגיעם לארץ.
- בהמשך הקליטה וההתערות בארץ, חלק מהעולים התיישבו במושבי עולים ובעיירות פיתוח (בעיקר בנגב ובגליל), בשכונות חדשות שהוקמו בפרברי הערים, בערים ובשכונות שנעזבו על ידי התושבים הערבים בעת המלחמה.
- הקשיים של העולים החדשים נבעו מגורמים אחדים: מהמעבר לארץ חדשה (קשיי הסתגלות לחיים בחברה חדשה, לתרבות שונה ולשפה חדשה); משהייה במגורים זמניים (אוהלים, פחונים ובדונים שגרמו למצוקה ולתנאי חיים קשים בחורף ובקיץ); מחסור בתעסוקה (לחלקם לא נמצאה תעסוקה בתחום מקצועם).

מה חלקם של העולים בביסוס מדינת ישראל?

- תרומת העולים למדינה התבטאה בתחומים רבים: ביצירת תשתית כלכלית באזורי פיתוח שונים ובהרחבת התשתיות, (בחקלאות, בבנייה, בעבודות ציבוריות ועוד), בפזור ההתיישבות ברחבי הארץ, בתרבות ובאמנות.

- העולים החדשים התיישבו בכל רחבי הארץ ובעיקר בנגב, בגליל וביהודה, והקימו **עיירות פיתוח ומושבים**. היו עולים שהתיישבו בערים שנשארו בהם תושבים ערבים. ערים אלה היו לערים מעורבות (כמו לוד, רמלה, יפו, חיפה ועכו). התחיל פיתוח נרחב של המדינה בתחומים שונים: בתעשייה ובחקלאות, במדע ובטכנולוגיה, בחינוך, בתרבות ובחברה.
- העלייה לארץ נמשכת מאז ועד היום וכל קבוצת עולים תורמת למדינה את תרומתה הייחודית.

סוגיות ותכנים בתולדות משפחות ויישובים ערביים

לבתי הספר הממלכתי והממלכתי דתי

- לאחר תום המלחמה הוקם ממשל צבאי ששלט על היישובים הערביים. הממשל הצבאי שנמשך משנת 1949 עד שנת 1966. זו הייתה תקופה קשה לאוכלוסייה הערבית בארץ. הקשיים באו לידי ביטוי: במגבלות תנועה ותעסוקה, במגבלות התארגנות, בהפקעת קרקעות, ובכך שהשלטון המקומי נוהל על ידי הצבא.
- לאחר ביטול הממשל הצבאי חלו שינויים בארגון החיים בחברה הערבית. השינויים התבטאו בניהול עצמי של השלטון המקומי, החלה התפתחות משמעותית בחיי החברה הערבית בתחומים, כגון: כלכלה, חינוך, תרבות, מדע וטכנולוגיה, ובגיבוש התודעה הלאומית.
- ערביי ישראל השתלבו בחיי המדינה בהדרגה ובאופן חלקי בתחומי חיים שונים.

סוגיות תכנים בתולדות משפחות ויישובים דרוזיים

לבתי הספר הממלכתי והממלכתי דתי

- הדרוזים היו כפופים לממשל הצבאי.
- משנת 1956 הדרוזים משרתים בכוחות הביטחון של מדינת ישראל.
- הדרוזים ממשיכים להשתלב בהדרגה בחיי המדינה, תוך שמירה על המסורת, הדת ומנהגי העדה.

מושגים מרכזיים בתולדות היישוב היהודי

- חלוציות** - חלוץ הוא מי שמוכן להקדיש את עצמו למען משימה מסוימת, תוך תמורה כלכלית מינימלית. אדם שלמען חזון והגשמה מוותר על תנאים שהם בדרך כלל טובים יותר.
- ראשוניות** - משמעו עשייה, שהיא בבחינת פריצת דרך בתחום כלשהו (כגון, הקמת יישוב; הקמת מסגרת חברתית חדשה; פיתוח ענפי כלכלה, טכנולוגיה, מדע ומחקר, תרבות ואמנות).
- התנדבות** - עשייה אישית למען הכלל מנקודת בתחום חברתי או לאומי, תוך ויתור על רווח חומרי אישי.

משפחות ויישובים ערביים בראי תולדות ארץ ישראל

החברה הערבית בזמן השלטון העות'מאני (עד 1917)

- רוב התושבים בארץ היו ערבים, רובם מוסלמים וחלקם נוצרים. כמו כן, חיו בארץ תושבים דרוזים ותושבים יהודים.
- החברה הערבית הייתה חברה מסורתית. רובה חיה בכפרים והתקיימה מחקלאות מסורתית, מיעוטה חיה בערים. בדרום הארץ חיו נוודים בדווים.
- היה שוני בין החיים בכפר לבין החיים בעיר.
- בדרך כלל, המבנה החברתי של האוכלוסייה הערבית (המוסלמית) בעיר ובכפר, היה מושתת על מסגרת המשפחה המורחבת - החמולה והבית. לראשי החמולה הייתה השפעה גדולה על חיי החברה.
- במשך השנים החלה התפתחות עירונית. עיקר הפרנסות בעיר היו ממסחר (בעיקר כשוק מרכזי לכפריים) וממלאכות.
- השלטון המרכזי לא תרם להתפתחות הארץ ולקידום התושבים הערבים שחיו כאן.
- יחס השלטון העות'מאני לאוכלוסייה הערבית שחיה בארץ היה יחס של שליטים לנשלטים והוא התבטא בתקנות ובחובות שדרשו מהתושבים, כגון: רישום קרקעות, תשלום מסים גבוהים, גיוס הגברים לצבא, ועקירת עצים בזמן מלחמה. כל אלה גרמו ליחס שלילי של התושבים בארץ כלפי השלטונות.
- השלטונות הנהיגו תפקיד של מוכתר. תפקידיו היו מנהליים, תיווך בין תושבים לבין השלטונות העות'מאניים.

סוגיות ותכנים בתולדות משפחות ויישובים יהודיים

לבתי הספר הערביים

- יהודים עלו לארץ ישראל ממקומות שונים בעולם. המניעים היו - געגועים לציון (ארץ ישראל) מולדתם ההיסטורית, למרכזם הדתי-רוחני, וחזון ציוני להקמת מדינה יהודית שתהיה בית לאומי לעם היהודי המפוזר בעולם.
- המתגוררים היהודים הקימו צורות יישוב ייחודיות, שהיו חידוש בארץ: מושבה וקיבוץ.
- יהודים יצאו מתחומי הערים העתיקות (ירושלים ויפו) והקימו שכונות חדשות שהפכו לערים עבריות - ירושלים העברית ותל אביב. הקרקעות נרכשו לכל צורות ההתיישבות מבעליהן הערבים.
- היחס של התושבים הערבים אל התושבים היהודים, שהגיעו לארץ כעולים, היה כאל "תושבים זרים".
- בין התושבים היהודים לבין התושבים הערבים התפתחו קשרים של שיתוף פעולה ושל למידה הדדית, אלה מאלה מצד אחד, ומצד שני היו גם קשרי תחרות שגרמו לעימותים מקומיים ביניהם בעוצמות שונות.

שינויים בחברה הערבית בארץ תחת שלטון המנדט הבריטי (1918-1948)

- לאחר מלחמת העולם הראשונה, בעקבות "הצהרת בלפור", שניתנה בנובמבר 1917, הופרדה היחידה הגאוגרפית ארץ ישראל (פלשתינה א"י) משכנותיה לעומת מה שהיה בתקופת השלטון העות'מאני.
- הבריטים בנו בארץ תשתיות רבות עבור כל תושבי הארץ: בתחום התחבורה (כבישים, מסילות ברזל, שדה התעופה בלוד, נמל מים בחיפה); בתחום האנרגיה (בתי הזיקוק במפרץ חיפה); בתחום השירות הציבורי (הקימו מוסדות נותני שירות לציבור כמו: בתי חולים, בתי משפט, בתי ספר).
- הפעילות הכלכלית התגברה והחלה עלייה ברמת החיים. כפריים יצאו לעבודה שכירה מחוץ לכפרים, ועבדו בעיקר במקומות שבהם הבריטים בנו ופיתחו. היציאה לעבודה מחוץ לכפר נעשתה בניגוד למסורת.

- עירוניים השתלבו בתעסוקות חדשות כמו: ניהול השירות הציבורי, תעשייה ותחבורה.
- מערכת החינוך התפתחה ולראשונה הוקמו בתי ספר ממשלתיים בכפרים, ולא רק בערים. (עד אז למדו בכותב, שהיה ממוקם בעיקר בערים והחינוך בו היה בגישה דתית).
- בערים התפתחו שירותי בריאות והוקם מערך בריאות ששירת גם את תושבי הכפרים בסביבת הערים.
- הפעילות של השלטון הבריטי בארץ הביאה לפריחה כלכלית בכל רחבי הארץ והשפיעה על עלייה ברמת החיים (בכפרים ובערים). מספר התושבים הערביים גדל - הן גידול טבעי והן גידול שנבע מהגירת ערבים מארצות ערביות אחרות לארץ. יחד עם זאת, לא הוקמו יישובים ערביים חדשים, אך היישובים התרחבו.
- יחס האוכלוסייה הערבית לבריטים היה דו-ערכי. היחס נבע מהעובדה שמצד אחד הבריטים הביאו קדמה, התפתחות כלכלית ושיפרו את רמת החיים. אך מצד אחר, הם היו שלטון זר ששלט ביד קשה, הם גבו מסים גבוהים והפקיעו קרקעות. הבריטים קבעו תקנות לשעת חירום, שהגבילו את האוכלוסייה בתחומי החיים השונים.
- בעקבות "הצהרת בלפור" שבה קיבלו היהודים הבטחה מהבריטים להקמת בית לאומי בארץ ישראל, החלה התנגדות לשלטון הבריטי בתחומי הארץ. ראשית ההתנגדות הייתה בכפרים.
- נוצר חיכוך עם החברה היהודית-ציונית על רקע העלויות לארץ ורכישת הקרקעות שהוביל לעימות. החלה להתגבש הזהות הפוליטית הלאומית של הערבים בארץ ישראל. לדת היה תפקיד חשוב בגיבוש הזהות הלאומית, ובמיוחד הדבר בא לידי ביטוי במצעדים שהתקיימו בחגים ובהפגנות במקומות הקדושים.
- התחילו להוציא עיתונים ולפרסם בהם את ההשקפות הלאומיות.
- המנהיגות והאוכלוסייה הערבית טענו שהבריטים שיתפו פעולה עם המנהיגות היהודית-ציונית ועם האוכלוסייה. כתוצאה מכך החלו התנגשויות ועימותים עם השלטונות הבריטים.
- היהודים טענו שהבריטים שיתפו פעולה עם המנהיגות והאוכלוסייה הערבית.
- לאחר המרד הערבי שפרץ בשנת 1936 גברו החיכוכים והעימותים בין הערבים ליהודים בקשר לגורל הארץ.

סוגיות ותכנים בתולדות משפחות ויישובים יהודיים

לבתי הספר הערביים

- בהצהרת בלפור בנובמבר 1917 קיבלו היהודים הבטחה מהבריטים להקמת בית לאומי ליהודים בארץ ישראל.
- עולים יהודים רבים הגיעו לארץ. חלקם הגיעו בהסתר כתוצאה מהמגבלות שהטילו השלטונות הבריטים על כניסת יהודים לארץ.
- העולים נקלטו ביישובים הקיימים וכן הקימו יישובים חדשים, ביניהם צורת יישוב חדשה - מושב עובדים. ערים גדלו והתפתחו, ובעיקר תל אביב וחיפה.
- היישוב היהודי בארץ גדל. הגידול התבטא: במספר התושבים, במספר היישובים שהוקמו ובפיזור הגאוגרפי שלהם - נוצר רצף של יישובים יהודים.
- היהודים פיתחו משאבים טבעיים וענפי כלכלה כמו: חשמל, מפעל האשלג, חקלאות ומפעלי תעשייה שונים.

החיים במדינת ישראל בשני העשורים הראשונים

1. בימי המלחמה (1948-1949)

- ביום כ"ט (29) בנובמבר 1947 החליטה עצרת האומות המאוחדות על חלוקת ארץ ישראל לשתי מדינות - מדינה לערבים ומדינה ליהודים ואזור בין-לאומי בירושלים ובסביבתה. היהודים קיבלו את החלטת החלוקה ואילו הערבים סירבו לקבל את ההצעה מנימוקים שלהם ופתחו במאבק מזוין.
- לאחר ההכרזה על הקמת מדינת ישראל ביום 14.5.1948 התגברה המלחמה.

- המלחמה נערכה בין צבאות של מדינות ערביות (שהשתתפותם הייתה חלקית והיא נבעה מסיבות פוליטיות בארצותיהן) ותושבים מיישובים ערביים בארץ, לבין הצבא הישראלי ותושבי היישובים היהודיים. בין הלוחמים הערבים לא כולם היו מיומנים, ולחלקם לא היה די נשק.
- ערביי ישראל מבקרים את אופן ההשתתפות של צבאות מדינות ערב במלחמה ומערערים על מטרותיהם.
- המלחמה בשנת 1948 - הייתה ליהודים מלחמת עצמאות ואילו הערבים מתייחסים אליה כאל נִכְפָּה - מלחמת אסון ואובדן.
- המלחמה גרמה לתופעות של הרס יישובים ולאובדן בנפש של ערבים ושל יהודים. אירועי המלחמה גרמו לאוכלוסייה הערבית לתוצאות שונות: איבוד שטחים ויישובים ערביים, בריחת תושבים מבתיים מפחד המלחמה וגירוש תושבים מיישוביהם והפיכתם לפליטים.
- נוצר מצב שפליטים רבים ברחו מארץ ישראל והגיעו לארצות ערביות שכנות, וכן לשטחים שנכבשו בידי ירדן (הגדה המערבית וירושלים המזרחית) ולשטחים שנכבשו בידי המצרים (רצועת עזה). רוב הפליטים מהארץ שוכנו שם במחנות זמניים שהפכו לקבועים.
- חלק מהאוכלוסייה הערבית נשאר בארץ. היו שנשארו במקומות מושבם, והיו שעברו או נאלצו לעבור ליישובים אחרים בתחומי מדינת ישראל.
- בתום המלחמה נחתמו הסכמי שביתת נשק בין מדינת ישראל לבין ארבע מדינות ערביות: מצרים, ירדן, סוריה ולבנון.
- התושבים הערבים שנשארו בתחומי מדינת ישראל קיבלו לאחר זמן אחרות ישראלית.

2. בעשורים הראשונים של מדינת ישראל

- האוכלוסייה הערבית חיה באזורים שונים בארץ: בגליל, ממזרח לשרון (באזור המכונה המשולש), בעירון (ואדי ערה), בנגב, ובערים מעורבות כמו עכו, חיפה, לוד, רמלה ויפו.
- כפרי הערבים גדלו והתפתחו במהלך השנים.
- לאחר תום המלחמה הוטל על היישובים הערביים ממשל צבאי (שנמשך בין השנים 1949-1966). זו הייתה תקופה קשה לאוכלוסייה הערבית בארץ. הקשיים באו לידי ביטוי: במגבלות תנועה ותעסוקה, במגבלות התארגנות, בהפקעת קרקעות, ובכך שהשלטון המקומי נוהל על ידי אנשי צבא.
- לאחר ביטול הממשל הצבאי חלו שינויים בארגון החיים בחברה הערבית: ביישובים החלו בניהול עצמי של השלטון המקומי, וחלה התפתחות משמעותית בחיי החברה הערבית בתחומים רבים: כלכלה, חינוך, תרבות, מדע וטכנולוגיה, ובגיבוש תודעה לאומית ערבית בקרב האזרחים הערבים.
- האוכלוסייה הבדווית בנגב, שחיה חיי נוודות חלקית, הועתקה (בחלקה) לעיירות קבע. כתוצאה מכך חלו שינויים משמעותיים בדפוסי החיים ובאורח החיים שלהם. בין הבדווים יש שמשרתים בצה"ל.
- ערביי ישראל משתלבים בהדרגה בתחומים שונים בחיי המדינה, אך עדיין לא באופן מלא.

סוגיות ותכנים בתולדות משפחות ויישובים יהודיים

לבתי הספר הערביים

- ביום כ"ט בנובמבר 1947 החליטה עצרת האומות המאוחדות, בתמיכת רוב מדינות העולם, על חלוקת ארץ ישראל לשתי מדינות - מדינה יהודית ומדינה ערבית ועל אזור בין-לאומי בירושלים ובסביבתה. היהודים קיבלו את ההחלטה, ואילו המנהיגות הערבית סירבה לקבל את ההצעה ופתחה במאבק מזוין, שהוביל למלחמה בכל רחבי הארץ
- לאחר עזיבת הבריטים נפתחו שערי הארץ לקליטת עולים רבים - פליטים יהודים מכל העולם ::

מחציתם - פליטים ניצולי שואה מאירופה, ומחציתם - עולים ופליטים מארצות ערב.

העולים החדשים התיישבו בכל רחבי הארץ ובעיקר בנגב, בגליל, ביהודה ובאזורים נוספים. הם הקימו עיירות פיתוח, מושבים וקיבוצים. חלקם התיישבו בערים שנשארה בהן אוכלוסייה ערבית. ערים אלה הן ערים

מעורבות.

- ביום 14 במאי 1948 הכריז דוד בן גוריון על הקמת מדינת ישראל - מדינה לעם היהודי.
- חמישה צבאות של מדינות ערב פלשו למדינת ישראל. הצבא הישראלי ותושבים ביישובים היהודיים נלחמו ובלמו את ההתקפות (כגון: בדגניה, בנגבה).
- בתום המלחמה נחתמו הסכמי שביתת נשק עם ארבע מדינות ערביות: ירדן, מצרים, סוריה ולבנון.
- התחיל פיתוח נרחב של המדינה מבחינות שונות: בתעשייה, בחקלאות, במדע ובטכנולוגיה, בבריאות, בחינוך ובתרבות

מסלול ג:

משפחות ויישובים דרוזיים בראי תולדות ארץ ישראל

מי הם הדרוזים?

- העדה הדרוזית הינה קהילה דתית עצמאית. הדת הדרוזית נפרדה מהאיסלם בראשית המאה האחת עשרה.
- רוב הדרוזים שבארץ ישראל חיו וחיים עדיין בכפרים, הממוקמים באזורים הרריים, בעיקר בגליל ובשני כפרים בכרמל. המיקום במרומי ההר נובע מהרצון של הקהילה להתבודד, במטרה להגן על עצמה ולשמור על אורח חיים עצמאי.
- הדרוזים חיים באזורים שונים במזרח התיכון, בעיקר בסוריה, בלבנון ובאיראן. למרות דתם הייחודית והתבדלותם הגאוגרפית, הדרוזים נשארו חלק מהמרחב התרבותי-חברתי-ערבי. הם שמרו על האזיון בין מסורתם הדתית לבין שייכותם התרבותית, תוך כדי השתלבותם בתהליכי המודרניזציה שעברו על האזור.

החברה הדרוזית בימי השלטון העות'מאני (עד 1917)

- מערכת היחסים בין הדרוזים לאימפריה העות'מאנית התאפיינו בעליות ובמורדות והושפעו ממאבקים בין עדות ודתות באימפריה.
- מוסד המנהיגות הרוחנית הדרוזית התפתח בסוף המאה התשע עשרה. במסגרת האימפריה העות'מאנית, הכיר מושל בירות בדרוזים כעדה עצמאית ונפרדת, שענייניה מטופלים לא במסגרת בתי הדין - השרעים - המוסלמים, אלא הם כפופים לקאדי (שופט דתי) של העדה הדרוזית. מאחר שהדבר לא קיבל אישור מהסולטן בקושטא (השליט העות'מאני בעיר הבירה של האימפריה), לא הוקמו מוסדות המייצגים את העדה הדרוזית.
- החברה הדרוזית קיימה אורח חיים מסורתי, שהתבטא בסוג הפרנסות ובמלאכות הבית, בעבודת החקלאות המסורתית, במקומה של האישה בחברה, בתפקידים ובמעמדם של המנהיגים הרוחניים של העדה, במנהגי הנישואין בתוך העדה, במנהגי החג, הקבורה ובמנהגי אירוח.

סוגיות ותכנים בתולדות משפחות ויישובים יהודיים

לבתי הספר הדרוזיים

- יהודים עלו לארץ ישראל ממקומות שונים בעולם. המניעים היו - געגועים לציון (לארץ ישראל) מולדתם ההיסטורית, וחזון ציוני להקמת מדינה יהודית שתהיה בית לאומי לעם היהודי.
- המתגוררים היהודים הקימו צורות יישוב ייחודיות, שהיו חידוש בארץ - מושבה וקיבוץ.
- יהודים יצאו מתחומי הערים העתיקות (ירושלים, יפו) והקימו שכונות חדשות שהיו לערים עבריות - ירושלים העברית ותל אביב.
- בין התושבים היהודים לבין התושבים הלא-יהודים התפתחו קשרים של שיתוף פעולה ושל למידה הדדית, אלה מאלה. אך היו גם קשרים של תחרות שגרמו לעימותים ברמות שונות.

החברה הדרוזית בימי שלטון המנדט הבריטי (1918-1948)

- בתקופת שלטון המנדט הבריטי פיתחו הדרוזים, כמו כל האוכלוסייה שחיה בארץ, יחס דו ערכי כלפי השלטונות. מצד אחד הם נהנו, באופן יחסי, ממדיניות הפיתוח שהנהיגו שלטונות המנדט, אך מצד שני, הם סבלו מהעובדה שהשלטונות ניהלו את חייהם וגבו מסים גבוהים.
- לאחר מלחמת העולם הראשונה היו דמויות מפתח בעדה הדרוזית שנטו לקו הזהות הערבית המתגבשת. יחד עם זאת, היו אישים בעדה, בעיקר בכרמל ובשפער, שפיתחו קשרים אישיים ומשפחתיים עם מנהיגים מרכזיים בתנועה הציונית. במשך תקופת המנדט הבריטי הדרוזים נחלקו ביניהם ביחס למאבק שהתגבר

והתעצם בין הלאומיות הערבית לבין הלאומיות היהודית-ציונית. לא ניתן להצביע על עמדה רשמית של המנהיגות הדרוזית שצידדה בצד אחד או באחר.

- הדרוזים מצאו דרך לאזן בין שייכותם הלאומית לבין רצונם העז לשמר את המשכיותם ההיסטורית.
- בתקופת המנדט הבריטי ניתנה סמכות לקאדי הדרוזי (שיח מוחמד טאריף) לשפוט את בני העדה הדרוזית בענייני אישות. למרות זאת, לא הוכרו הדרוזים כעדה עצמאית ולא הותר להם להקים את מוסדותיהם הדתיים עד לאחר הקמת מדינת ישראל.
- החברה הדרוזית קיימה אורח חיים מסורתי שלא השתנה במשך השנים.

סוגיות ותכנים בתולדות משפחות ויישובים יהודיים

לבתי הספר הדרוזיים

- "בהצהרת בלפור" בשנת 1917 קיבלו היהודים הבטחה מהבריטים להקמת בית לאומי בארץ ישראל.
- עולים יהודים רבים הגיעו לארץ. חלקם הגיעו בהסתר כתוצאה מהמגבלות שהטילו הבריטים. העולים נקלטו ביישובים הקיימים והקימו יישובים חדשים, ביניהם צורת יישוב חדשה - מושב עובדים.
- היישוב היהודי בארץ גדל. הגידול התבטא במספר התושבים, במספר היישובים שהוקמו ובפיזור הגאוגרפי שלהם. נוצר רצף של יישובים יהודיים
- היהודים פיתחו משאבים טבעיים וענפי כלכלה כמו: חשמל, מפעל האשלג, חקלאות מודרנית ומפעלי תעשייה שונים.

החברה הדרוזית במדינת ישראל - בעשורים הראשונים

- עם ההכרזה על הקמת מדינת ישראל ב-14 במאי 1948, הכריזו הדרוזים על נאמנותם ועל תמיכתם במדינה שזה עתה קמה, ונהיו לאזרחים במדינת ישראל.
- מערכת היחסים בין הדרוזים לבין המדינה התחזקה בהדרגה בכל המישורים. מערכת זו התבססה על אינטרסים של שני הצדדים. ההדדיות הביאה להתמסדות היחסים בחתימת הסכם בשנת 1956 בין ראשי מערכת הביטחון של המדינה לבין מנהיגי העדה הדרוזית המסורתית. ההסכם מחיל את חוק שירות הביטחון של המדינה על הגברים בעדה הדרוזית. מאז הדרוזים משרתים בצה"ל בשירות חובה, ורבים מהם פיתחו קריירה ביטחונית במסגרת הצבא.
- למרות השינויים המהירים במעמדה של העדה הדרוזית, ולמרות השתלבותם של הצעירים בכוחות הביטחון, הכפרים הדרוזיים המשיכו עד שנת 1966 להיות כפופים לרשויות הממשל הצבאי שחל על היישובים הערביים. יש לציין שהדרוזים נפגעו מכך מאוד.
- החברה הדרוזית המשיכה לחיות בכפרים, שחלקם מעורבים וחיים בהם גם תושבים ערבים - מוסלמים ונוצרים.
- הדרוזים השתלבו בחיים האזרחיים של המדינה, אך יחד עם זאת הם המשיכו לשמור על מנהגים ומסורות דתיות ייחודיות להם.
- העלייה ברמת החיים בארץ והפיתוח הכלכלי-טכנולוגי השפיעו לטובה על האוכלוסייה הדרוזית, למרות הפערים הגדולים שנותרו בינה לבין החברה היהודית, היוצרים תחושה של אי-שוויון.
- במרוצת השנים צמח דור של משכילים ושל בעלי מקצועות חופשיים בעדה הדרוזית. עובדה זו העלתה את התסכול של החברה הדרוזית לגבי הפער בהשקעות המדינה בתשתיות הפיזיות והאנושיות בחברה הערבית והדרוזית לבין ההשקעות בחברה היהודית. רגשות אלה חיזקו את תחושת הקיפוח של המיעוטים במדינה.
- לשינויים הכלכליים והתרבותיים יש השפעה על אורח החיים ועל מערכת הערכים המסורתית. רבים בעדה הדרוזית רואים בשינויים אלה סכנה להמשך קיומה של העדה הדרוזית, לעומתם יש המברכים על השינויים ותומכים בהם במודע.

סוגיות ותכנים בתולדות משפחות ויישובים יהודיים

לבתי הספר הדרוזיים

- בכ"ט בנובמבר 1947 החליטה עצרת האומות המאוחדות, בתמיכת רוב מדינות העולם, על חלוקת ארץ ישראל לשתי מדינות - מדינה יהודית ומדינה ערבית ואזור בין-לאומי בירושלים ובסביבתה. ההנהגה היהודית קיבלה את החלטת האו"ם ואילו ההנהגה הערבית סרבה לקבל את החלטת האו"ם ופתחה במאבק מזוין שהוביל למלחמה ברחבי הארץ.
- לאחר עזיבת הבריטים נפתחו שערי הארץ לקליטת עולים-פליטים יהודים מכל העולם. עולים רבים הגיעו למדינה החדשה: מחציתם - פליטים ניצולי שואה מאירופה ומחציתם - עולים ופליטים מארצות ערב.
- ביום 14 במאי בשנת 1948 הכריז דוד בן גוריון על הקמת מדינת ישראל - מדינה לעם היהודי
- צבאות של מדינות ערב פלשו למדינת ישראל. הצבא הישראלי ותושבים ביישובים היהודיים נלחמו בהם ובלמו את ההתקפות, כגון: בדגניה, בנגבה.
- בתום המלחמה נחתמו הסכמי שביתת נשק עם ארבע מדינות ערביות: מצרים, ירדן, סוריה ולבנון.
- העולים החדשים התיישבו בכל רחבי הארץ: בנגב, בגליל, ביהודה, בעמקים ובאזורים נוספים. הם הקימו עיירות פיתוח, מושבים וקיבוצים. חלקם התיישבו בערים שנשארה בהן אוכלוסיה ערבית והן היו לערים מעורבות.
- התחיל פיתוח נרחב של המדינה מבחינות שונות: פיתוח בתעשייה, בחקלאות, במדע וטכנולוגיה, בחינוך, בתרבות באמנות.
- התושבים הערבים והדרוזים שנשארו בארץ, קיבלו אזרחות של מדינת ישראל.

רשימה ביבליוגרפית

רשימה ביבליוגרפית נבחרת זו מאורגנת על פי תחומי הדעת המרכיבים את תכנית הלימודים.

אזרחות

אדן חנה, אשכנזי ורדה, אלפרסון בלהה, **להיות אזרחים בישראל, מדינה יהודית ודמוקרטית**, משרד החינוך, המינהל הפדגוגי, האגף לתכניות לימודים, ירושלים תשס"א.

אלמוג שולמית, **זכויות של ילדים**, שוקן, תל אביב 1997.

אלעזר ד', קלכהיים ח' (עורכים), **השלטון המקומי בישראל**, המכון הירושלמי לענייני ציבור ומדינה, ירושלים 1987.

ברק ארז דפנה (עורכת), **מדינה יהודית ודמוקרטית**, רמות, תל אביב 1996.

גולדברג יצחק, **חוק ומשפט בראי היהדות**, המרכז לחינוך דתי לישראל, ירושלים התשמ"ט.

גורן דינה, **תקשורת ומציאות - מושגי יסוד בתקשורת המונים**, כתר, ירושלים 1993.

הופנונג מנחם, **ביטחון המדינה מול שלטון החוק**, נבו, ירושלים 1991.

ורחפטיג זרח, **חוקה לישראל - דת ומדינה**, מסילות, ירושלים תשמ"ח.

ליסק משה, וקני פז ברוך (עורכים), **ישראל לקראת שנת 2000**, מאגנס, ירושלים תשנ"ו.

נויברגר בנימין, **דת ומדינה ופוליטיקה**, האוניברסיטה הפתוחה, תל אביב 1994.

נויברגר בנימין, **מיעוטים ודמוקרטיה**, סדרת דת חברה ומשטר, משרד החינוך והתרבות, משרד ההסברה, ירושלים 1995.

סמוחה סמי, "שסעים מעמדיים, עדתיים ולאומיים ודמוקרטיה בישראל", **החברה הישראלית: היבטים ביקורתיים**. עורך: אורי רם, ברירות, תל אביב 1993.

עמותת סיכוי והאגודה לזכויות האזרח בישראל, **המדריך לאזרח: מדריך לזכויות ולחובות של האדם ושל האזרח בישראל**, ירושלים 1997.

אקולוגיה: החברה המודרנית והסביבה, הוצאת החברה הישראלית לאקולוגיה, 1971.

ברנשטיין עמינדב, **אקולוגיה מעשית: מדריך לבחינות הבגרות**, הוצ' עם עובד, תל אביב 1989.

ויזל יואב, **עקרונות ותהליכים**, הוצ' המדור לאקולוגיה בע"מ, פתח תקוה 1977.

ויזל יואב, לב פישלזון, **אקולוגיה: אדם וסביבתו**, הוצ' המדור לאקולוגיה בע"מ, פתח תקוה 1977.

זהר עזרה, **אקולוגיה: החברה המודרנית והסביבה**, הוצ' האגודה הישראלית לאקולוגיה, 1971.

עורבי נטע, הרן מנור, סיון עליזה, שטסל זאב, חיים **וסביבה - פרקי מבוא בלימודי הסביבה לחטיבה העליונה**, האגף לתכניות לימודים, משרד החינוך, הוצאת מעלות, ירושלים 1998.

עורבי נטע, הרן מנור, זריהן לילית, שטסל זאב, אדם **וסביבה, מבוא לתכנון סביבתי וניהול משאבים**, האגף לתכנון ולפיתוח תכניות לימודים, משרד החינוך, הוצאת מעלות, ירושלים 2001.

פרבלוצקי אבי, פולק גד, **אקולוגיה: התיאוריה והמציאות הישראלית**, הוצאת כרטא, 2001.

אקולוגיה וסביבה - רבעון **לאקולוגיה, לאיכות הסביבה ולשמירת הטבע והנוף**. כתב עת.

גאוגרפיה

אפרת אלישע, ישראל - **גיאוגרפיה בת זמננו**, הוצאת אחיאסף, תל אביב 1999.

אפרת אלישע, **ערים ועיור בישראל**, אחיאסף, תל אביב 1976.

אופקים בגיאוגרפיה, חוברת 48-49, אוניברסיטת חיפה 1998.

הראל מנשה, ניר דב, **גיאוגרפיה של ארץ ישראל**, עם עובד, תל אביב 1995.

דור חיה, מימוני זיוה, **יהודים וערבים במדינת ישראל, פרק בגיאוגרפיה יישובית**, ספר לתלמיד ומדריך למורה, האגף לתכניות לימודים, משרד החינוך והתרבות בשיתוף עם מכון ון ליר, הוצאת מעלות, ירושלים תשמ"ט.

חוסר רפי, **פרקים בגיאוגרפיה כלכלית**, הוצאה לאור, (מהדורה שלישית ואילך).

לבני ש, **ישראל על המפה**, מדריך למורה, הוצאת רכס, אבן יהודה.

מקסימוב זיוה, גרייצר איריס, **אדם ונוף, פרקים בגיאוגרפיה של ארץ ישראל**, הוצאת אורט, תל אביב 1997.

סורקיס חנה, רפ אסתר, שחר תמימה, **תמורות בגיאוגרפיה של ארץ ישראל, גלעין ושוליים**, האגף לתכניות לימודים, הוצאת מעלות, ירושלים התשנ"ב.

פיין צביה, מזרחי אילה, **מפות מגלות עולם**, מדריך למורה, הוצאת המרכז לטכנולוגיה חינוכית, תל אביב 1999.

פיין צביה וחובריה, **ישראל, האדם והמרחב**, הוצאת המרכז לטכנולוגיה חינוכית, תל אביב 2002.
רפ אסתר, שילוני-צביאלי איריס, **יישובים במרחב, פרקים בגיאוגרפיה של יישובים בעולם**, מדריך למורה. הוצאת המרכז לטכנולוגיה חינוכית, תל אביב 1988.

אטלס ישראל החדש, המרכז למיפוי ישראל והאוניברסיטה העברית, 1995.

היסטוריה

1. תולדות ארץ ישראל בעת החדשה - ההתיישבות היהודית

אורן אלחנן, **התיישבות בשנות מאבק**, 1936-1947, ירושלים תשל"ח.

אליאב בנימין, **היישוב בימי הבית הלאומי**, ירושלים 1986.

אליאב מרדכי (עורך), **ספר העלייה הראשונה**, (2 כרכים) ירושלים 1982.

ארז יהודה (עורך), **ספר העלייה השלישית**, (2 כרכים), תל אביב 1964.

בין אלכס, **תולדות ההתיישבות הציונית**, ירושלים 1970.

ברטל ישראל, צחור זאב, קניאל יהושע (עורכים), **העלייה השנייה**, (3 כרכים), ירושלים 1997,

גבתי חיים, **מאה שנות התיישבות**, תל אביב תשמ"א.

גלעדי דן, **היישוב בתקופת העלייה הרביעית**, תל אביב 1973.

ואלך יהודה, **אטלס כרטא מראשית ההתיישבות עד לקום המדינה**, ירושלים 1974.

יבלונקה חנה, צמרת צבי (עורכים), **העשור הראשון תש"ח-תשי"ח**, סדרת עידן 20, יד בן צבי, ירושלים 1997.

נאור מרדכי, **ספר המאה - ארץ ישראל במאה העשרים - היסטוריה מצולמת**, תל אביב 1996.

נאור מרדכי, גלעדי דן, **ארץ ישראל - במאה העשרים - מיישוב למדינה**, תל אביב 1990.

עמיקם בצלאל, **נירים ראשונים - ההתיישבות בימי העלייה החמישית**, ירושלים תש"ס.

שביט יעקב (עורך), **היסטוריה של ארץ ישראל**, כרכים 7-9, ירושלים 1983.

כתבי עת :

אריאל (הוצאת אריאל), תל אביב.

הציונות (המכון לחקר הציונות, אוניברסיטת תל אביב),

עידן (יד יצחק בן צבי), ירושלים.

עתמול (יד יצחק בן צבי), ירושלים.

קתדרה (יד יצחק בן צבי), ירושלים.

2. תולדות החברה הערבית בארץ ישראל

בן דוד יוסף, **המורשת התרבותית של הבדווים בנגב**, רשות החינוך לבדווים בנגב, מכון ירושלים לחקר ישראל, ירושלים תשס"א 2000.

לוריא יהושע, **עכו עיר החומות, יהודים בין ערבים - ערבים בין יהודים**, הוצאת ירון גולן, תל אביב 2000.

שביט יעקוב (עורך), **ההיסטוריה של ארץ ישראל**, הוצאת כתר, יד בן צבי, כרך 8 **שלהי התקופה העות'מאנית**, ירושלים 1988.

שמעוני יעקוב, **ערביי ארץ ישראל**, הוצאת עם עובד, תל אביב תשי"ז.

שנל יצחק, **זהות מציירת טריטוריה: מחקרים על החברה הערבית בישראל**, בית ברל, המרכז לחקר החברה הערבית בישראל, רעננה 1996.

3. תולדות החברה הדרוזית בארץ ישראל

דנה ניסים, **הדרוזים אזרחי ישראל**, חיפה 1996.

וולקוב שלומית, **מיעוטים זרים ושונים**, מרכז זלמן שזר לתולדות ישראל, ירושלים 2000.

זבידה אהרון, **הדרוזים ברמת הגולן: קונפלקטים של אי-הבנה 1978-1982**, מרכז משה דיין ללימודי המזרח התיכון, תל אביב 1988.

פלאח סלמאן, **הדרוזים במזרח התיכון**, כתר, ירושלים 2000.

שכיב סאלח, **תולדות הדרוזים**, הוצאת אוניברסיטת בר-אילן, רמת גן 1989.

Yiftachel O. "Jews and Druze in Israel: State Control and Ethnic Resistance". **Ethnic and Racial Studies**, 21/4, 1998.

Frisch H., "State Ethnicisation and the Crisis of Leadership Succession Among Israel's Druze". **Ethnic and Racial Studies**, vol. 20, no. 3, July 1997.

Firro K., **The Druzes in the Jewish State**, Leiden: Brill, 1999.

כלכלה

אוריון י', מארק נ', עופר ג', **מבוא לכלכלה: מיקרו כלכלה**, הוצאת עמיחי, ספטמבר 1994.

אוריון י', מארק נ', עופר א', **מבוא לכלכלה: מאקרו כלכלה**, הוצאת עמיחי, דצמבר 1996.

חת מאיר, **מבוא לכלכלה - גרסה ישראלית**, מוסד ביאליק, תל אביב 1989.

לובנטל רות, שרון עמנואל, וינבלט ג'ימי, קופ יעקוב, **כלכלת ישראל בדגש קל**, המרכז לחקר המדיניות החברתית בישראל, ירושלים 1996.

קופ יעקוב, **הקצאת משאבים לשירותים חברתיים**, המרכז לחקר המדיניות החברתית בישראל, סדרת ספרים שנתיים, ירושלים משנת 1984.

סוציולוגיה ואנתרופולוגיה

אביב אביבה, **החברה הישראלית בתהליכי גיבוש**, ספריית האוניברסיטה המשודרת, משרד הביטחון ההוצאה לאור, תל אביב תשנ"א 1990-.

אביב אביבה, **החברה הישראלית מתחים ומאבקים**, ספריית האוניברסיטה המשודרת, משרד הביטחון ההוצאה לאור, תל אביב תשנ"ג 1993-.

אנוך יעל, **האדם בחברה, מבוא לסוציולוגיה**, האוניברסיטה הפתוחה, יחידות 1-6, תל אביב תשמ"ח.

ברום ל', סלזיק פ', ברום, ה"ד, **עיקרי הסוציולוגיה**, עם עובד, תל אביב 1984.

הורביץ דן, ליסק משה, **מצוקות באוטופיה, ישראל חברה בעומס יתר**, עם עובד, תל אביב 1989.

כהן אשר, **הטלית והדגל**, מכון יד בן צבי, ירושלים 1998.

משוניס ג'ון, ג', **סוציולוגיה**, האוניברסיטה הפתוחה, תל אביב 1999.

סטמפלר שמואל (עורך), **אנשים ומדינה - החברה הישראלית**, משרד הביטחון, תל אביב 1989.

עציוני הלוי חוה, **ארץ שסועה**, הוצאת צ'ריקובר, תל אביב 2000.

רהט רבקה, **דפוסי חברה בישראל - מגמות ליכוד ופירוד**, האוניברסיטה הפתוחה, יחידות 1-12, תל אביב תשמ"ב-1982.

שפירא יונתן, בן אליעזר א', **יסודות הסוציולוגיה**, עם עובד, תל אביב 1989.